

Ljubinka Kovačević, Dragica Vujadinović & Marco Evola (Editors)

Ukrštena diskriminacija žena i devojčica sa invaliditetom i instrumenti za njihovo osnaživanje

Univerzitet u Beogradu Pravni fakultet, 2022, 955 str.

U zborniku „Ukrštena diskriminacija žena i devojčica sa invaliditetom i instrumenti za njihovo osnaživanje” iz 2022. godine, u izdanju Pravnog fakulteta Univerziteta u Beogradu, publikovan je impresivan broj (čak 39) radova domaćih i stranih naučnika i istraživača koji su ovom zanemarenom društvenom problemu pristupali iz perspektive različitih grana pravne i socološke nauke, te socijalne politike. Urednici zbornika prof. dr Dragica Vukadinović, prof. dr Ljubinka Kovačević i prof. dr Marko Evola čitaoca već u Predgovoru upoznaju sa konceptom teorije interseksionalnosti unutar kojeg su autori razmatrali ukršteno djelovanje različitih izvora diskriminacije i kršenja prava žena i devojčica sa invaliditetom. Nadalje, autori se ne zadržavaju isključivo na konstatovanju sistemske diskriminacije žena i devojčica sa invaliditetom, već idu korak dalje. Iznose niz kritika na račun javnih politika, propisa i mjera koji regulišu pitanje invaliditeta, diskriminacije i rodne ravnopravnosti, kao i predloge za unapređenje prava osoba sa invaliditetom.

Već u prvom tekstu prvog poglavlja, Dragica Vujadinović konstatuje da se krši premisa o tome da invaliditet ne

čini osnovu za razlikovanje ljudi u pogledu mogućnosti da uživaju ljudska prava. Naime, i pored praktičnih nastojanja da se ovakva praksa prevaziđe, žene sa invaliditetom (u većoj mjeri nego muškarci) suočavaju se sa diskriminacijom u javnoj sferi – u domenu ekonomije, privatnom životu. Autorka ističe da je *dati glas* osobama sa invaliditetom jedan od načina za poboljšanje njihovog položaja. Od presudne je važnosti da sami artikuliraju svoje potrebe, *progovore* o svojim mogućnostima. Naravno, ne smijemo zaboraviti da postoji još jedan uslov za moguću kvalitativnu promjenu – Drugi (javnost, donosioci praktičnih politika, propisa i mjera) morao bi biti raspoložen da ih čuje i sa njima otvori dijalog. Sličan, kritički ton pronalazimo i u narednom tekstu kojeg potpisuje Ivana Grgurev. Baveći se EU kao „važnim igračem u zaštiti osnovnih ljudskih prava”, konstatuje da legislativa država članica ne prepoznaje interseksionalnu diskriminaciju žena u različitim sferama društvenog života. Analizirajući slučajeve diskriminacije u domenu prava na rad koji su se našli pred Sudom pravde EU, Grgurev zaključuje da su presude nedosljedne i da je nerijetko odsutan

jasan konceptualni okvir (npr. primjenjuju se različite definicije invaliditeta). Marko Reljanović fokus stavlja na interseksionalnu diskriminaciju u pristupu obrazovanju i zapošljavanju žena sa invaliditetom. Uz opravdano isticanje da žene s invaliditetom predstavljaju heterogenu grupu, autor iznosi niz predloga za smanjenje diskriminacije, počev od prepoznavanja i umrežavanja različitih društvenih aktera, preko primjene mjera koje su se u praksi pokazale kao korisne, do osmišljavanja i praćenja pokazatelja napretka u ovoj oblasti. Damjan Tatić evaluira primjenu preporuka Komiteta za prava osoba sa invaliditetom u Republici Srbiji. Navodi da je došlo do izvjesnog napretka: od prepoznavanja rizika od višestruke i interseksionalne diskriminacije žena sa invaliditetom u strateškim dokumentima, do pomaka u praksi (npr. u domenu zapošljavanja). Valentina Gennadyevna Mirkina u svom tekstu razmatra kako višestruka diskriminacija ometa osobe ženskog pola sa invaliditetom u uživanju ljudskih prava. Mirkina se osvrće na prava rješenja i praksu u pojedinim državama, uključujući Rusku Federaciju, prepoznaje ključne aspekte diskriminacije i identifikuje dobre prakse koje diskriminaciju, npr. u domenu zapošljavanja, mogu ublažiti. Ljubomir Tintor dovodi u neposrednu vezu diskriminaciju žena sa invaliditetom i zaštitu životne sredine, podvlačeći da su upravo one u ekološkim migracijama izložene mnogostrukim vidovima diskriminacije. Osim toga, ovaj nas autor upozna i sa zabrinjavajućom činjenicom da su žene sa invaliditetom kategorija koja nije vidljiva u međunarodnim pravnim okvirima. U sljedećem koautorskom radu Bojan Stojanović, Bogdan Krasić i Zoran T. Stojanović daju predgled definicija i prava različitih ranjivih grupa, s posebnim

osvrtom na kontekst prisilnih migracija i skorije okončane pandemije kovid 19. Ivana Nikolić se u svom radu bavi izuzetno važnom temom čija je društvena relevantnost nažalost i dalje neupitna, zahvaljujući primarno neuspjehu međunarodnih pravnih normi koje nalažu zabranu prinudne sterilizacije djevojčica i žena sa invaliditetom. S pravom podsjeća da je nedoborovoljni pristanak na sterilizaciju ništa drugo do li nasilje i da ide ruku pod ruku sa uobičajenim predrasudama o neracionalnosti ovih žena. Nikolićeva analizira ključne razloge zbog kojih se njihova prinudna sterilizacija i nadalje sporovodi, i iznosi niz korisnih predloga kako bi se moglo ovoj invazivnoj praksi stati na kraj. Vasilije Marković, posebnije se baveći konceptualnim određivanjem interseksionalne diskriminacije, primjećuje dozu neodređenosti, i ističe stav da se nejasnoće u ovoj oblasti mogu prevazići u nekoj mjeri upoređivanjem sudskih slučajeva. Milica Midžović posebnije razrađuje temu vezanu za pravo na pristup sudu osoba sa invaliditetom u našem domaćem zakonodavstvu. Identifikuje ključne probleme sa kojima se suočavaju naročito žene sa invaliditetom, a potom se kritički osvrće i na neka od obilježja našeg pravosudnog sistema koja stoje na putu primjene antidiskriminacionih zakona. Osim toga, Midžović uočava da je slaba informisanost o mogućnosti da zaštite svoje pravo na ravnopravnost jedan od faktora zbog kojih su osobe sa invaliditetom podložne diskriminaciji.

Naredno poglavlje posvećeno je pitanjima iz domena građanskog i porodičnog prava. Katarina Dolović Bojić i Snežana Dabić Nikićević otvaraju niz dilema koje se tiču ustanove lišenja poslovne sposobnosti. Čitalac može da se obavijesti o odredbama koje uređuju lišenje poslovne sposobnosti, a autorka

se bavi i onim što vidimo kao etičke dileme: da li lišenje poslovne sposobnosti predstavlja diskriminaciju, da li bi ukidanje ovakvog instituta dovelo do poboljšanja položaja osoba sa invaliditetom? Dolović Bojić i Dabić Nikićević iznose niz argumenata kojima se protive konceptu prema kojem bi sva odrasla lica treba da budu poslovno sposobna, i tvrde da ukidanje poslovne sposobnosti predstavlja način da se spriječi diskriminacija osoba sa invaliditetom. Uroš Novaković fokus svog izlaganja stavlja na nasilje nad ženama sa invaliditetom u porodičnom i radnom okruženju, te u okviru ustanova socijalne zaštite. Ističe da je vulnerabilnost na nasilje u slučaju žena sa invaliditetom izrazita, a da su u naročito teškom položaju u pogledu mogućnosti da zaštite svoja prava one žene iz ove kategorije koje su lišene poslove sposobnosti. Osim toga, Novaković s pravom ističe da, izuzev kroz pravnu, ženama sa invaliditetom koje su viktimizovane nasiljem mora biti pružena i sistemski podržana socijalna podrška.

Sljedeća cjelina posvećena je kompanijskom pravu. Već u prvom tekstu u ovom poglavlju, čiji je autor Nebojša Jovanović, otvara se dilema da li preduzeća čija je svrha profesionalna rehabilitacija i zapošljavanje osoba sa invaliditetom krše ustavno načelo ravnopravnosti učesnika na tržištu budući da po našem zakonu uživaju određene ekonomske povlastice. Kroz analizu sistema zapošljavanja osoba sa invaliditetom, s posebnim osvrtom na našu zemlju, autor odlučno odbacuje mogućnost da su ovakva preduzeća povlašćena. Naime, njihove se povlastice, kako Jovanović kaže, „potiru” zbog povećanih obaveza prema kategoriji lica koja zapošljavaju. Tijana Kovačević govori o socijalnim preduzećima kao o nužnoj stepenici

zaštićenog zapošljavanja marginalizovanih grupa, uključujući i one sa invaliditetom. Autorka prepoznaje da, i pored niza prepreka koje stoje na putu razvoja socijalnih preduzeća (npr. manjak finansijskih sredstava, neadekvatna zakonska regulativa), zaštićeno zapošljavanje ima pozitivne ishode počev od pružanja ekonomske sigurnosti zaposlenima sa invaliditetom, preko njihovog osnaživanja i van ekonomske sfere, do kreiranja ukupne (pozitivne) društvene atmosfere i prihvatanja *drugačijih*.

Poglavlje o Radnom pravu i politici zapošljavanja otvara tekst Ljubinke Kovačević, koja ukazuje na prednosti i nedostatke intersekcionalnog pristupa diskriminaciji žena sa invaliditetom pri ostvarivanju prava na rad. Uočava da intersekcionalnost ima kapacitet da poboljša položaj žena sa invaliditetom na tržištu rada i da ih zaštiti od diskriminacije, ali u isto vrijeme konstatuje da je ovaj koncept opterećen nizom metodoloških poteškoća, npr. analitičke kategorije nisu dovoljno jasno definisane a polemika između različitih autora se vodi oko toga da li ih treba ograničiti (npr. na pol, rasu, invaliditet) ili primjeniti kontekstualni pristup; takođe, nema dovoljno pouzdanih empirijskih istraživanja u ovom domenu. Lazar Jovevski, baveći se diskriminacijom žena sa invaliditetom u sferi zapošljavanja, čitaocu nudi na uvid kratak istorijski prikaz položaja žena sa invaliditetom na tržištu rada, prepoznaje da je u njihovom slučaju riječ o posebnom pravnom fenomenu koji bi mogao biti riješen kroz sistemsku inkluziju, ali se i dalje reguliše nizom specijalnih uredbi i akata. Autor se osvrće i na psihološke, sociološke i etičke aspekte diskriminacije po osnovu pola i invaliditeta, ukazuje na one međunarodne, evropske i nacionalne (Sjeverna Makedonija) pravne okvire koji su

imali/imaju značajan uticaj na smanjenje rodne nejednakosti i diskriminacije. Thais Guerrero Padrón nas upoznaje sa španskim pravnim rešenjima koja se tiču lica sa invaliditetom. Konstatuje da je, i pored postojeće pravne regulative koja ide u korak sa Konvencijom o pravima osoba sa invaliditetom, „nešto i dalje pogrešno”. Tržište rada u ovoj zemlji obremenjeno je nizom strukturalnih poteškoća (visoka nezaposlenost, radna nesigurnost) koje naročito pogađaju žene sa invaliditetom. Stoga su one i nadalje suočene sa diskriminacijom u domenu prava na rad. Vanesa Hervías Parejo i Francisca Bernal Santamaría pred sebe postavljaju niz zadataka sa ciljem da ukažu na položaj mladih žena sa invaliditetom na tržištu rada uzevši u obzir ne samo specifične nejednakosti i diskriminaciju, već analiziraju domete afirmativnih mjera i inkluzivnih praksi koje bi trebalo da obezbjede njihovo ravnopravno učešće na tržištu rada. Isabel Ribes Moreno nastoji da odgovori na pitanje da li je diskriminacija žena sa invaliditetom po osnovu zarada mit ili ne? Podaci koje nam podastire autorka govore o tome da su ljudi sa invaliditetom češće uključeni u prekarni rad, kao i da je stopa njihove nezaposlenosti viša u poređenju sa osobama bez invaliditeta, s jedne strane. S druge, autorka podvlači da u Španiji, ali i u drugim članicima EU, nema dovoljno podataka o eventualnom rodnom jazu u zaradama zaposlenih. Smatra da bi transparentnost u ovom domenu, kao i razvijanje indikatora nejednakosti po osnovu zarada a s obzirom na invaliditet, mogla biti od značajne koristi u ostvarivanju prava na rad osoba sa invaliditetom. Valentina Franca i Andrijana Mitrić istražuju viktimizaciju žena i djevojčica sa invaliditetom od strane trećih lica na radnom mjestu. One se posebnije bave ovim

fenomenom u kontekstu visokoškolskih ustanova u Sloveniji, primjećuju da su žene sa invaliditetom osjetljivije na nasilje od strane trećih lica, te predlažu da se ova oblast normativno uredi. U koautorskom radu, Tijana Ugarković i Marko Jović ističu ulogu sindikata u suzbijanju intersekcionalne diskriminacije žena sa invaliditetom. Stoje na stavu da, iako ove organizacije nisu prepoznate u Konvenciji o pravima lica sa invaliditetom, one jesu važan faktor za uspostavljanje socijalnog dijaloga i veće i ravnopravne participacije na tržištu rada. Mila Petrović analizira pravne regulative i iz njih ishodeće diskriminirajuće prakse prema osobama sa različitim stepenom invaliditeta. Autorka zaključuje da su pravne praznine kojima se uređuje pitanje socijalnog osiguranja radnika čiji je trajni invaliditet nastupio kao posljedica povrijeda na radu ili profesionalne bolesti, podjednako kao i onih sa djelom očuvanom sposobnošću za rad, izuzetne, i da se zahvaljujući njima, te nedovoljnoj efikasnosti sistema, produkuju društveno vulnerabilne grupe. Jovana Rajić Čalić tretira pitanja rodne nejednakosti osoba sa invaliditetom u čijoj su osnovi predrasude o razlikama između muškaraca i žena koje utiču na njihove živote u ranom uzrastu. Autorka ne ostaje na ovim konstatacijama, već predlaže i niz praktičnih mjera koje bi mogle poboljšati položaj žena sa invaliditetom, uključujući i edukaciju nastavnika o odnosu roda i invaliditeta, te zapošljavanje žena sa invaliditetom kao nastavnog kadra. Mina Kuzminac osvjetljava problem kršenja radnih prava žena u slučaju trudnoće i materinjtva, posebno podvlačeći da su žene sa invaliditetom u posebnom riziku od gubitka posla tokom i nakon trudnoće. Kuzminac je stava da ovaj značajan problem ne može biti riješen na adekvatan način

i pored svih pravnih normi i okvira čiji je cilj da se intersekcionalna diskriminacija ako ne ukine, a ono ublaži bez preuzimanja i poštovanja garancija radnih i socijalnih prava žena sa invaliditetom.

U sljedećem poglavlju autori se bave socijalnim pravom i socijalnom politikom. Filip Bojić ukazuje na izazove socijalnog obezbjeđivanja žena sa invaliditetom u sistemu penzijskog i invalidskog osiguranja, a koji su dijelom prouzorkovani i *pravnim prazninama*. Ukazuje na etiologiju marginalizacije žena sa invaliditetom u sferi rada i na posljedice takvog socijalnog tretmana, te koristeći uporednopravni metod daje primjere pozitivnih pravnih okvira i praksi na međunarodnom nivou, koji bi mogli biti primjenjivi i kod nas. Marija Dragičević daje opsežnu analizu prava lica zavisnih od tuđe njege i pomoći, i ukazuje na dobre strane i manjkavosti ovog sistema u praksi. Kao primarni nedostatak identifikuje fragmentaciju sistema, sugerise da rješenja budu zasnovana na iskustvenoj provjeri, kao i da u njega budu inkorporirani svi zainteresovani akteri. Sanja Stojković Zlatanović bavi se institutom porodičnog njegovatelja u našem društvu, ukazujući s jedne strane na neophodnost pravne regulative neformalne porodične njege koja kod nas ne postoji. S druge, autorica koristeći uporednopravni metod analizira pravna rješenja u Njemačkoj, Japanu i Švedskoj i iz njih proistekle dobre prakse, ukazujući da je u uslovima ekonomsko-socijalnog modela kapitalizma neophodno sistem socijalne sigurnosti podići na nivo održivog modela. To svakako nameće i potrebu da se rekonceptualizira institut neformalne porodične njege. Kristina Balnožan se takođe bavi temom neformalne porodične njege djevojčica i žena sa invaliditetom. Ukazuje kako je skorašnja pandemijska kriza

skrenula pažnju na ulogu neformalnih njegovatelja, i predlaže niz mjera iz radnopravnog i socijalnopravnog domena kako bi se podigle njihove radne kompetencije i socijalna sigurnost, što uzev zajedno predstavlja zalogu očuvanja njihovog zdravlja budući da je njihov posao nerijetko emocionalno i na druge načine iscrpljujući.

Potom slijedi poglavlje posvećeno poreskom pravu i ekonomskoj analizi prava. Teresa Pontón Aricha u svom radu dotiče temu intersekcionalne diskriminacije iz perspektive španskog poreskog sistema. Primjećuje da promjene u strukturi oporezivanja dovode do nejednakosti, kao i da normativni okvir ne prepoznaje dvostruku diskriminaciju žena – po osnovu pola i invaliditeta. Lidija Živković temu poreskog sistema i žena sa invaliditetom razrađuje na primjeru naše zemlje. Na osnovu opsežne analize zaključuje da je poreska regulativa u R. Srbiji nedovoljno razvijena, a invaliditet se kao kategorija rijetko diskutuje u ovom domenu. Jovan Protić u svom radu nastoji da odgovori na pitanje da li je sistem kvota prilikom zapošljavanja lica sa invaliditetom efikasan. Autor smatra da se sistem pokazao kao ekonomski nedovoljno opravdan, da predstavlja još jedan parafiskalni teret za privatne preduzetnike koji zbog toga nisu dodatno motivisani da zapošljavaju osobe sa invaliditetom. Ipak, zaključuje da sve nije izgubljeno i daje predloge na koji način bi se sistem mogao unaprijediti.

Osmo poglavlje nosi naziv Krivično pravo i kriminologija. U prvom radu u ovom poglavlju Milan Škulić i Vanja Bajović pišu o položaju seksualno zlostavljanih žena sa invaliditetom u krivičnom zakonodavstvu i sudskoj praksi. Oni ukazuju na niz kontekstualnih faktora koji lica sa invaliditetom stavljaju u vulnerabilnu poziciju kada je riječ o seksualnom

(i svim drugim oblicima) nasilja, konstatuju da je viktimizacija ovih lica učestala, ali da se ona relativno rijetko pojavljuju pred organima formalne socijalne kontrole kao žrtve, a potom se osvrću na postojeća normativna rješenja. Kazuju da pravni okviri zaštite od nasilja, uključujući i seksualno, ostavljaju prostor za poboljšanje, ali iznose zaključak sa kojim se moramo složiti – bez društvene, ekonomske i obrazovne inkluzije, a naročito društvene vidljivosti, pravna regulativa može malo šta da učini u pogledu zaštite osoba sa invaliditetom od nasilja. Sličnom temom – krivično-pravnom zaštitom žena i djevojčica sa invaliditetom – u svom radu bave se Nataša Mrvić Petrović i Dragan Obradović. Kao i Škulić i Bajović, i ovo dvoje autora ukazuju na potrebe za poboljšanjem krivičnopravnih rješenja, i ističu da kvalitativne promjene mogu da se dese isključivo onda kada se promijeni društveni odnos prema ženama sa invaliditetom. Aleksandar Stevanović istražuje diskriminatorno postupanje prema osobama s invaliditetom u sistemu krivičnog pravosuđa (u ulozi žrtve, ili izvršioca krivičnog djela). Konstatuje da je zakon uopšte, pa i krivični naravno, osmišljen da bude primjenjen na osobe koje se ne suočavaju sa izazovom invaliditeta. Stoga Stevanović apeluje da se ne samo iz razloga humanosti, već i činjenice da su ljudi sa invaliditetom najveća manjinska grupa globalno gledano, njihov položaj pred krivičnim pravom poboljša.

Slijedi poglavlje pod nazivom Pravo i religija. Ono sadrži samo jedan, ali veoma informativan i opsežan tekst Branka Rakića o položaju žena i osoba sa invaliditetom u avramovskim religijama. Autor ukazuje na različit položaj muškarca i žena u judaizmu, hrišćanstvu i islamu, ali u isto vrijeme konstatuje da se takva pravila i prakse ne mogu sma-

trati diskriminatornim iz ugla modernih pravih pravila jer bi se u tom slučaju kosila sa pravom čovjeka na religijsko vjeronjanje. Rakić uočava da u osnovi ove tri vjere stoji ljubav, milosrđe i jednakost, ali da se žene i osobe sa invaliditetom posmatraju kao *ne-ravne* ostalima. Autor cijeni da je takav odnos prema ove dvije kategorije diskriminiranih nastao iz pogrešnog tumačenja svetih spisa. Po toj, nategnutoj interpretaciji žene su (ostale) krive za izgon iz Raja, kao što je uostalom i invaliditet kazna za grešnike. Obe kategorije se zbog toga percipiraju kao inferiorne u pomenutim religijama, mada avramovske religije propagiraju sasvim drugačije vrijednosti.

Posljednje poglavlje ovog obimnog zbornika posvećeno je sociološkoj perspektivi. U prvom tekstu u ovom poglavlju Gordana Rajkov i Sanja Nikolin istražuju izuzetno važnu temu o političkom učešću žena sa invaliditetom u našoj zemlji u kontekstu pandemije. Konstatuju da su se marginalizovane grupe tokom pandemije suočavale sa intenzivnijom socijalnom izolacijom i povećanom diskriminacijom, a istraživanje koje su sprovele autorke na uzorku osoba sa invaliditetom (N=52) pokazalo je da je njihovo učešće u biračkom procesu koji je upriličen tokom trajanja pandemije bilo niže nego inače. Osim toga, Rajkov i Nikolin daju glas svojim respondentima sa kojima su diskutovale o predlozima povećanja inkluzivnosti izbornog procesa. Mila Đorđević otvara još jednu zanimljivu i društveno veoma aktuelnu temu koju možemo refrimirati u formi pitanja: u kojoj mjeri gradski prostori pripadaju ženama sa invaliditetom? Polazi se od feminističke perspektive koja postulira ideju da prostorno pomjeranje obezbjeđuje pristup resursima, da je javna sfera zatvorenija za žene i da su one opterećene geografijom straha –

nesigurnošću koja proističe iz njihovog subordinisanog položaja. Takav je slučaj naročito sa ženama sa invaliditetom jer se suočavaju sa mnogostrukim fizičkim i barijerama druge vrste koje onemogućavaju da ravnopravno učestvuju u političkom i socijalnim životu grada. Na kraju, Đorđević skreće pažnju na legislativna rješenja u okviru EU i u našoj zemlji koja su, kako smatra, važna ali sama po sebi nedovoljna za socijalnu intregaciju žena sa invaliditetom. Filip Mirić ukazuje na jedan od ključnih aspekata svakodnevice. Riječ je o komunikaciji. Budući da je čovjek socijalno biće, a da se ne-komunicirati ne može (jer je i ćutanje komunikacija, kako to lijepo kaže Hejli), Mirić u tekstu sa čitaocem dijeli „kratka i jednostavna pravila dijaloga sa Drugima”. Osim toga, autor nam skreće pažnju na nalaze istraživanja o zloupotrebi jezika vezanog za invaliditet, ali bez osvrta na zloupotrebu političke korektnosti u ovom domenu, koja kao i „nekorektni jezički stil” ima svoje društvene funkcije i implikacije. Pavle Novevski priču o diskursima podiže na makronivo u svom tekstu u kojem se bavi odnosom između medija i diskriminacije prema ženama sa invaliditetom. Konstatuje da medijski prostor nije rezervisan za marginalizovane grupe, da njihov glas rijetko kad čujemo, zaključuje da je to jedan od načina na koji se produbljuje diskriminacija onih na marginama i daje niz preporuka koje bi trebalo da poboljšaju ukupni društveni položaj, posebno žena sa invaliditetom.

Da sumiramo: kroz deset poglavlja autorke i autori nude značajne uvide u realne poteškoće sa kojima se suočavaju žene sa invaliditetom, pred nas iznose postojeće pravne regulative, kritički se osvrću na takva rješenja i nude predloge kako unaprijediti položaj ovih osoba. Iako čitaoca može u prvom trenutku od-

biti izuzetna obimnost štiva, to je ujedno i njegova primarna prednost. Onaj koga zanima kriminološka dimenzija, može se baviti samo njome, kao i onaj ko bi volio više saznati o religijskoj ili sociološkoj persektivi. Interdisciplinarnost i komparativna perspektiva, kao i teorijski okvir koji rod i invaliditet percipira kao izvor intersekcionalne diskriminacije omogućavaju da steknemo širu sliku o jednoj od marginalizovanih grupa. Osim toga, nekoliko autora donosi glas lica na koje se preporuke odnose, primjenjujući jedinu logičnu i dugoročno gledano (u pogledu poboljšanja položaja) efikasnu staregiju svih marginalizovanih grupa – *ne o nama bez nas!* Ovom treba dodati svakako i ozbiljnost štiva – kvalitet objavljenih radova je visok, najveći broj je dostupan na engleskom jeziku što će nesumnjivo povećati čitalačku publiku. Konačno, da na račun ovog zaista vrijednog zbornika ne budu izrečene isključivo pohvale, ukazaćemo na dva detalja za koja nam se čini da nisu dovoljno akcentovana. O njima govorimo iz ugla sociologa koji se bavi istraživanjem marginalizovanih grupa. Prvi osvrt tiče se specifičnosti teme: riječ je o ženama i djevojčicama sa invaliditetom. Iako nema posebne potrebe da ističemo da je intersekcionalna diskriminacija žena i djevojčica sa invaliditetom relevantna društvena tema, naš je stav da svaka podjela unutar marginalizovane grupe (u ovom slučaju ona se odnosi na rod) dijeli njeno *tijelo* i ne doprinosi poboljšanju položaja ni žena ni djevojčica ni muškaraca. Druga naša opaska odnosi se na participatorna istraživanja, pa odatle i poziv da se ona češće uključuju u razmatranje ovakvih ozbiljnih, društveno osjetljivih i relevantnih pitanja, kao i da se među istraživačima nađu i oni koji se bave sociologijom – naukom koja je najpozvanija da kritikuje društvo.

Sve u svemu, urednike i autore treba pohvaliti za otvaranje ovako važne društvene teme, a onima koji se njome posebnije bave, toplo preporučiti da se o pravnim rješenjima, sudskoj praksi, društvenom položaju i tretmanu žena sa invaliditetom, te preporukama kako ga poboljšati obavijeste u zborniku „Ukrštena diskriminacija žena i devojčica sa invaliditetom i instrumenti za njihovo osnaživanje“.

Milana Ljubičić

*University of Belgrade, Faculty of Philosophy,
Belgrade, Serbia*

Correspondence:

Milana Ljubičić, University of Belgrade,
Faculty of Philosophy,
Čika Ljubina 18–20, 11000, Belgrade, Serbia

Email:

milanaljubivic@yahoo.com

How to cite: Ljubičić, M. (2023). Ljubinka Kovačević, Dragica Vujadinović & Marco Evola (Editors): Intersectional discrimination of women and girls with disabilities and means for their empowerment. *Stanovništvo*, 61(2), 211–218. <https://doi.org/10.59954/stnv.532>

<https://doi.org/10.59954/stnv.532>